

Ferestrele din fațada principală au cel mai adesea ancadrame de piatră, îngrijit lucrate; ele dezvăluie, în timpanul frontonului încornat de o sprinceană de cornișă în acoladă, un repertoriu ornamental alcătuit din scoici bizare, frunze de acant, vrejuri vegetale stilizate, într-un desen cu traseul capricios, *rocaille-uri* de diferite mărimi, ghirlande vegetale și medalioane cu figuri antropomorfe.

Ancadramele rectangulare sau cele cu colțurile în talen au uneori golurile protejate de grilaje din metal, ce reprezintă, prin frumusețea decorului lor, unicate ale feroneriei transilvane din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea (str. 23 August nr. 2, 3, 5, 7, 16; 30 Decembrie nr. 16, 31; Ștefan cel Mare nr. 5; Dragoș Vodă nr. 8, 9). La unele imobile în frontonul trapezoidal, ce încorporează fațada principală, se deschide o nișă în care își aveau locul statuile de piatră sau de lemn ale principalilor sfinți-patroni, apreciați și învocați pentru „harul lor apotropaic” (Sf. Barbara ce se substituie aici Sf. lui Florian, fiind invocată împotriva incendiilor, Sf. Grigore Iluminatorul — protectorul armenilor, Maria cu Isus copil — taumaturgi, Sf. Gheorghe — protector al agricultorilor, al recoltelor și al turmelor de animale, Maica Domnului Îndru-

mătoare, de tipul Nicula, devenită un model dintre cele mai îndrăgite în repertoriul iconografic al sculpturii locale).

Aceeași atenție și grijă le deslușim pînă și în cele mai mici amănunte ale construcției; acoperișul în două sau mai multe ape prezintă mici lucarne iar hornurile înalte se încheie în minier de coș, de fapt un mic coif de protecție, un paravan împotriva scintei atît de periculoase într-o gospodărie cu anexe agricole. Pietrele tampon, cu vârful încolăcit în formă de volută, cioplite uneori într-un singur bloc de piatră, protejează colțurile clădirilor. Mobilierul și ceramica ce împodobeau aceste interioare ne deslușesc aceeași prețuire a utilului dar și a frumosului. La unele imobile mai întîlnim și astăzi o serie de modele de incuitori, zaruri și clanțe care pe lângă rolul lor funcțional prezentau și o formă decorativă adecvată (îndeosebi motive animaliere stilizate) aspectului general al clădirii. Există aici un simț al frumosului care a fost practicat fără ostentație de cetățenii orașului. Din această grijă de a construi temeinic și frumos răzbate sentimentul de mîndrie și de dragoste al localnicului față de orașul pe care l-a construit, sentiment care s-a diminuat progresiv, odată cu mecanizarea și gigantizarea localităților din epoca modernă.

SUMMARY

One succinctly presents the history of that settlement from the early beginnings on to the modern era. The settlement of Gherla situated on the bank of Someșul Mic was uninterruptedly inhabited by the Romanians. The mediaeval documents registered later the cohabitation of Romanians and Hungarians. The wars and uprisings of the 16th and 17th centuries brought about a serious decrease of the inhabitants number. One settled there, from 1700 on, Armenians, colonists immigrating from Moldavia to Transylvania, since 1672; making good use of a series of sound plans, the newcomers — enterprising traders and craftsmen — built up a new town whose baroque aspect showed a special charm.

One researched over 80 buildings belonging to the architectonic reservation of the town, built between the first half of the 18th century and the first decades of the 19th. One presents also the three types of plans characteristic of the town buildings: compact quadrangular, the U shaped and the L shaped. The author follows a formal-stylistic analysis of the fore parts of the buildings, adorned with picturesque ornaments, and of the porticos for pedestrians and vehicles.

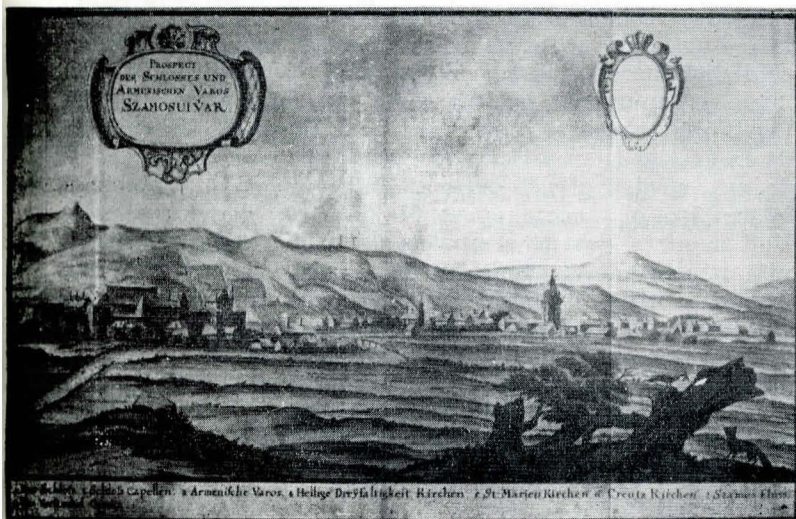
One underlines the importance of the Gherla building site for the development of the baroque architecture in the central area of Transylvania, which concentrated, between 1740—1780, many artisans of German origin, coming from Austria, Bohemia, Moravia and Hungary.

VALOARE ÎN PEISAJUL URBAN AL GHERLEI

MIHAELA BODEA

Așezarea orașului Gherla în Podișul Someșan, între dealurile Clujului și Dejului, în valea Someșului Mic, permite relații strînse între oraș și împrejurimile sale, creînd un dialog permanent nu numai funcțional-economic dar și estetic între acestea. Evoluția istorică a orașului¹ a adus pînă la noi, în centrul așezării, un ansamblu compact, de mici proporții, cu o amprentă puternică a epocii în care s-a constituit.

Fig. 1. Panorama orașului Gherla datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea

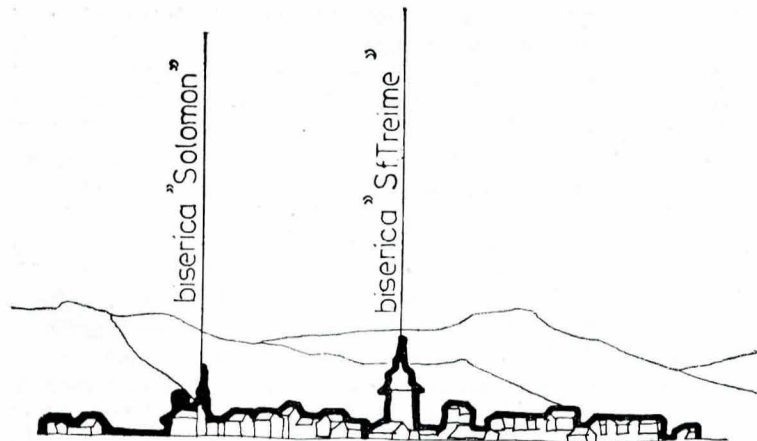

Închegarea peisajului urban de-a lungul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă caracterizată de căutarea mișcării prin contraste, a somptuoșității și fanteziei, a însemnat realizarea unei compoziții plastice armonioase în care se distinge clar concepția barocă de tratare a spațiilor urbane.

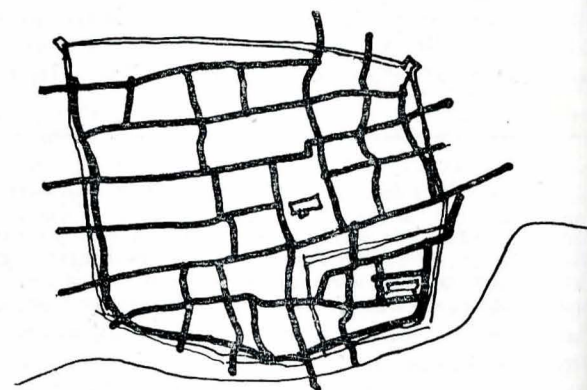
Importanța economică și socială a așezării în rețeaua de localități a Imperiului austro-ungar a determinat în primul rînd scara ansamblului în relație directă atît cu peisajul natural înconjurător, cît și cu restul localităților din ținut. Deși realizările de aici nu ating fantezia, exuberanța sau fastul remarcabilelor creații ale aceleiași perioade din Praga, Viena și chiar Cluj, rămînînd o creație „provincială”, ansamblul urban se constituie ca o unitate cu o personalitate bine definită, cu valoare de unicat în urbanismul transilvănean. Subordonarea scării pornind de la peisajul natural la așezare, de la ansamblu pînă la detaliul decorativ este reprezentativă pentru orice model baroc. Această subordonare o regăsim și la Gherla. Sistemul de organizare, acuratețea execuției, grija pentru detalii decorative cu valoare artistică elevată, realizarea construcțiilor din materiale durabile, de calitate, vădesc o situație materială prosperă, o preocupare susținută pentru crearea unui cadru de viață de înaltă ținută estetică.

O expresivă panoramă a orașului (fig. 1) datînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ilustrează — ca element de valoare al peisajului Gherlei — silueta. Pe jocul armonios, ușor agitat al acoperișurilor, intervin accentele reprezentînd punctele de interes major: biserica armeano-catolică „Sfînta Treime” și biserica „Solomon”, înălțînd sau diminuînd tensiunea compozițională. Detașarea siluetei (fig. 2), prin contrast, de dealurile înconjurătoare, creează senzația mișcării și eviden-

¹ Datele asupra evoluției așezării sînt larg prezentate în lucrarea lui Nicolae Sabău „Gherla — aspecte istorico-artistice ale dezvoltării unui oraș baroc”.

pe direcția drumului de legătură dintre Dej și Cluj. Pe aceste artere principale sînt amplasate clădirile importante ale ansamblului, adăpostind funcțiuni comerciale, de învățămîni sau sociale, cu volume ce se încadrează cu claritate în scara întregului oraș. Două dintre artere, străzile 23 August—Bobilna și Ștefan cel Mare—Mihai Viteazul, delimitează pe axa N—S piața centrală. Luciditatea cu care se controlează scara spațiilor urbane⁴, gradarea dimensiunilor străzilor una față de alta și în raport cu piața centrală sînt caracteristice pentru stabilirea personalității baroce a așezării. Față de dimensiunile străzilor adiacente, Piața Libertății creează o schimbare bruscă, cu efect de accent, pe măsura importanței monumentului amplasat în centru, monument care domină silueta și volumetria așezării. Integrarea pieței în concepția barocă a ansamblului este evidentă, căci față de scara generală a ansamblului orașenesc care merge de la parter

țiază relația prim-plan fond, ca element de valorificare a volumului construit.

Pe măsura apropierii de localitate percepția ansamblului se modifică. Se schimbă totodată ierarhizarea scării, cea a ansamblului construit dominînd, acum, cadrul natural.

Planimetria centrului Gherlei (fig. 3) s-a păstrat în mare măsură nealterată. Ea are la bază planul prestabilit² pentru aşezarea armenescă şi anume o compoziţie ordonată al cărei vocablar urbanistic cuprinde o piaţă centrală dreptunghiulară şi o reţea de străzi aproximativ rectangulare, într-o strînsă relaţie de interdependenţă.

Trama stradală este un alt element de valoare al Gherlei, a cărei rigoare geometrică diferă de pitorescul medieval. Comparînd rețeaua stradală a Clujului medieval (fig. 4) cu cea a Gherlei, sesizăm deosebirea. Constructorii medievali, fără să urmărească o dezvoltare pe bază de plan, au creat o compoziție cu străzi înguste, scurte și sinuoase, cu perspective și intersecții neașteptate, cu o succesiune de piețe fără ierarhizări. Modelul baroc adoptat la Gherla se bazează pe efectele picturale obținute prin mișcarea unui privitor, într-o compoziție planimetrică rigidă oarecum, în care scara se stabilește la tot pasul în raport cu importanța funcțională sau socială a clădirii sau a spațiului. Sistemul de organizare urbană pornește de la parcelarea medievală, cu loturi înguste la stradă, dezvoltate pe adîncime. Distribuția și formele casei orășenești, alinierea la frontul străzii sînt preluate din epocile anterioare³. Adaptarea tramei stradale barocului funcțiune reiese din poziția a trei artere principale, paralele cu albia Somesului.

înalte la cîte un P+1, se remarcă amplificarea proporțiilor clădirilor de pe fronturile de nord, sud, est (fig. 5, 6,) unele realizate, este drept, într-o epocă mai tîrzie (a doua jumătate a sec. XIX). Fenomenul nu este necontrolat, însă, căci spațiul este dozat pentru a pune în valoare volumul Bisericii Sfînta Treime. Prin realizarea unor clădiri importante în jurul pieței, stabilirea raportului de 1 : 2 între înălțimea turnului și spațiul din fața bisericii, constructorul dovedește un adevărat simț al nuanțării efectelor în organizarea ansamblului. Compoziția denotă eleganță, fără tendințe de exuberanță, volumele și detaliile fiind puse pe rînd în evidență, pe măsura mișcării în acest spațiu. Modelul baroc își găsește la Gherla o bună exemplificare prin stabilirea unei scări potrivite clădirilor parter, parter și un etaj în raport cu funcțiunea și importanța lor. Fațadele sînt într-un perpetuu dialog la distanța mică dintre ele, prin alternanța de scară, ce dă în același timp mișcare și plasticitate compoziției. Întotdeauna, elementul este perceput în raport cu ansamblul și se evidențiază prin acest raport. Majoritatea clădirilor reprezentînd locuința urbană comună s-au stabilit la o scară potrivită pentru dimensiunile orașului-parter cu acoperiș înalt. Aceste clădiri au o contribuție importantă, căci, deși modeste, sînt frumoase, formînd masa nucleului istoric, pe care apoi se detașează monumentele de excepție ale ansamblului. Depășirea acestei scări apare în cazul locuințelor unor familii importante, al clădirilor publice sau de cult⁵. Nu numai schimbarea scării, dar și bogăția decorului arhitectural modelează aspectul străzii,⁶ evitînd monotonia. De obicei modulițiile

² Planul de la 1750 a fost realizat de Konrad Hammer și se păstrează la Kriegs Archiv.

³ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Ed. Academiei R.P.R., 1965, pag. 261.

⁴ Heath Licklider, *Scara arhitecturală*, Ed. tehnică, București, 1973, pag. 184.

⁵ Este cazul caselor din str. Mihai Viteazul 6 (Karacsöny), 23 August 16 (Lászlóffy), Piața Libertății 13 (farmacia).

⁶ Heath Licklider, *op. cit.*, pag. 197.

Fig. 5. Casa Lászlóffy, str. 23 August 16

apar, așa cum am arătat și înainte, fie la schimbări cu caracter vizual ca în cazul Pieței Libertății, fie la cele cu caracter social, ca în cazul caselor Karacsony sau Lászlóffy. Alternanța de scară mică și mare asigură varietatea și dinamica compozițională, dimensiunile fiind totdeauna corelate cu lățimea străzii, care, în orice caz, permite doar o percepție de la mică distanță. Spațiul urban continuu se poate percepe numai pe porțiuni restrânse, prin parcurgerea nucleelor, unul după altul, fenomen caracteristic pentru un sistem de organizare urbană barocă.

Funcțiunile majore, în afara celei rezidențiale, se grupează reprezentativ în piața centrală, creînd animație, mișcarea specifică așezării, pentru care arhitectura devine un fundal. Funcțiunea comercială, deosebit de puternică și variată, este bine reprezentată în Piața Libertății la toate parterele, ea continuîndu-se la mică distanță pe actuala stradă 23 August, cu cea de învățămînt (la nr. 16 prima școală armenească, azi club al tineretului, sau la nr. 13, școală) sau cea socială (spitalul, azilul de bătrîni).

Culoarea este un alt element important în încheierea personalității unui ansamblu urban, mai ales cînd este vorba de un ansamblu baroc. Descrierea din 1775⁷ referitoare la oraș îi menționează „fațadele cu grijă zugrăvite”. Pînă acum, însă din păcate, nu s-a întreprins nici un studiu care să evidențieze și să valorifice cromatica originală. Tipologia planimetrică și decorul arhitectural fiind prezentate pe larg în studiul lui Nicolae Săbău⁸, dorim să subliniem doar importanța calității clădirilor în stabilirea valorii și personalității orașului. Cu toate că imobilele diferă de la centru la periferie se observă, în întreg ansamblul, aceeași preocupare pentru calitate, atît în sistemul constructiv cît și în plastica de fațadă. Chiar și exemplele cele mai modeste poartă pecetea grijii pentru realizarea detaliului de arhitectură, a accesoriilor. Cărămida tencuită, piatra pentru ancadramente și sculpturi, țiglele-solzi, grilajele decorative sînt principalele materiale a căror migăloasă prelucrare a adus merite arhitecturale clădirilor întregului ansamblu. Ancadramentul de piatră cu decorație fină, bogată, în basorelief, marchează aproape toate

accesele în edificii. Ferestrele orașului, în mare parte, se însoțesc de chenare rafinat prelucrate în piatră. Ca semn al prosperității materiale dar și al gustului de frumos, multe portale se încununează cu sculpturi⁹. Acestea marchează mișcarea și tensiunea întregii fațade. Arhitectura curții este uneori suportul reutilizării unor elemente provenind din epoci anterioare: plăci cu inscripții, ancadramente. Pînă și sisteme de securitate, cum sînt grilajele, sînt suport pentru compoziții armonioase, în fier forjat, realizate în același stil baroc.

Alte elemente ale peisajului tradițional cum sînt pavajele, mobilierul, copacii, lămpile nu au rezistat modificărilor și modernizărilor repetate la care a fost supus centrul istoric al Gherlei. Acestea ar fi întregit desigur imaginea modelului baroc adaptat aici.

Monumentele importante ale orașului ar pierde din valoare dacă nu s-ar putea raporta imediat la ansamblul în care sînt integrate armonios, organic. Implantările de cartiere noi, în imediata vecinătate, au fost fără îndoială în defavoarea conservării personalității și caracterului ansamblului. Modelul baroc adoptat la Gherla, în ceea ce privește concepția de organizare a

Fig. 6. Casa Karacsony, str. Mihai Viteazul 6, detaliu portal

unui spațiu urban, în care silueta, trama stradală, scara, succesiunea percepțiilor, culoarea, calitatea clădirilor, animația, peisajul acoperișurilor se raportează mereu de la unitate la ansamblu, într-o mișcare continuă, conferă orașului valoarea de unicat. Toate aceste elemente de baroc provincial trebuie conservate și ocrotite cu grijă, avînd în vedere că orice intervenție care nu ține cont de ele poate distruge ușor țesătura istorică a unei rezervații de arhitectură cu o personalitate puternică.

⁷ Szongott K, *Szamosújvár Monografiája*, Szamosújvár, 1901, vol. III, pag. 23.

⁸ Nicolae Săbău, *op. cit.*

⁹ Casele din str. Mihai Viteazul 6, 23 August 1, 13, 16, Piața Libertății, 10—13, str. Crișan 5 și 7, Biserica armeno-catolică Salamon din str. Cloșca.

SUMMARY

This study has attempted to define and evaluate the character and the personality of a Transylvanian town, built up on a preestablished design during the XVIII-th century and the beginning of the XIX-th. The townscape, skyline, the scale of the ensemble, the street pattern, the

high decorativeness of the architecture, the quality of architecture, colour building materials, all these are the elements that one can read on a baroque model of a provincial urbanism, that brings the merit of a unique value for Gherla.